

Iala Ianbay

▣ ÇEV. AYŞE KILIÇ CENGİZ

KIRIMÇAK DİLİ THE KRIMCHAK LANGUAGE

1. İç ve Dış Adlandırma

Kırımçak adı (Rusçada 'Kırım yerlisi'), 1783 yılında Kırım'ın ilhak edilmesinin ardından Ruslar tarafından kullanılmıştır. Aynı zamanda bu terim Kırım'da yaşayan, Karaylar ve Aşkenaz Yahudilerinin ayırt edilmesi için seçilmiştir. Grubun üyeleri zamanla, daha önce kendi halk şiirlerinde kullanılan *Srael* (Israel), *Srel balaları* (İsrail'in çocukları) ve *İvri* (Yahudi) terimleri yerine bu terimle kendilerinden bahsetmeye başlamışlardır. Kırım Tatarcasında Rabbanîler ve Karay

Yahudilerinin her ikisi de resmî olarak *Yahudiler* ve *Çufutlar* olarak adlandırılmış ancak Rabbanîlere *Zuluflu Çufutlar* (Zülüflü Yahudiler) ve Karaylara *Zuluksuz Çufutlar* (Zülüfsüz Yahudiler) denilmiştir. Günümüzde kendilerini *Qırımçax*, kendi dillerini de *Qırımçax Tılı* olarak adlandırmaktadırlar.©

2. Din ve Kültür

Kırım Tatarcasının bir etnolekti olan Kırımçakçayı konuşan Kırımçaklar, Kırım yarımadasındaki yerli bir Rabbanî Yahudi cemaatidir. Kırımçaklar, II. Dünya Savaşı'ndan önce daha çok Karasubazar (Belogorsk), Kefe (Theodosia) ve Simferopol (Akmescit) şehirlerinde yaşamışlardır. Bu dönemde Kırımçakların nüfusu yaklaşık 8000 kişi olarak belirtilmiştir.

3. Coğrafya ve Nüfus

Kırımçakların çoğu 1941-42 yıllarında Kırım'ı işgal eden Naziler tarafından öldürülmüştür. 1989'daki nüfus sayımına göre Kırımçaklardan 1148 kişi Sovyetler Birliği'nde yaşamaktaydı. Bunlardan 900 kişi, ana dillerini Kırımçakça değil Rusça olarak belirtmişlerdir. Diğer bir deyişle, dilsel kimliklerini kaybetmişlerdir.

4. Tarihî Arka Plan

Yahudilerin MÖ 1. yüzyılda Kırım'da yaşadıkları bilinmektedir. MS 1. ve 5. yüzyıllar arasında da Panticapaeum'da (şimdiki Kerç) Yunanca konuşan Helenleşmiş Yahudilerin varlığı, arkeolojik

açından açık bir biçimde belgelenmiştir. 630'ların başında Yahudi nüfusu, zorunlu din değiştirmeden kaçan Bizans Yahudilerinin Kırım'ın Bizans sınırındaki alanlara gelişi ile artmıştır. Kırım'ın tüm tarihi boyunca yarımada içerisine birçok Yahudi göç dalgası olmuştur ve bu durumu destekleyecek onomastik kanıtlar da mevcuttur (örneğin Türkiye'den İzmirli ve Stanboli, Gürcistan'dan Gurci, İtalya'dan Lombrozo ve Piastro, Rusya'dan Moskoviç, Polonya'dan Lehno ve Varşavski gibi). Hazarlar, 660 ile 680'li yılların arasında Kırım'ın büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirmiştir. Hazarlar, sadece Kırım'ı yönetmekle kalmayıp aynı zamanda asıl Yahudi toplumunu ve Bizans'tan kaçan Yahudileri birleştirmişlerdir. Hazar İmparatorluğu, 10. yüzyılda yok olmuştur. Kırım'daki Yahudilerin varlığı devam etmiş ve 13. yüzyılda Kırım'ın tüm Yahudi toplulukları tek bir cemaat altında birleşmiştir. Bu cemaat, daha sonra Romanyotlar olarak bilinen Doğu Akdeniz'deki Rumca konuşan Yahudilerin, çevresel bir parçasını oluşturmuştur. 1239'da Kırım'ın büyük bir bölümü, Altınordu Tatarları tarafından fethedilmiştir. Karay ve Rabbanî Yahudilerinin Kırım'ın farklı şehirlerinde bulduklarına dair bazı yazılı kanıtlar bulunmaktadır: 1278'de Solhat, 1475'te Çufutkale, 1475'te Mangup ve diğer şehirler. Yahudilerin büyük bir kısmı, çiftçi ve tüccar olup bazıları da deniz ticaretiyle ilgilenmişlerdir. Bununla birlikte birçoğu da esnafılık ve zanaatkarlık yapmıştır; örneğin, kuyumculuk, semercilik, demircilik ve tabakçılık.

16. yüzyıla kadar Kefe şehri, Kırım Yahudilerinin yaşamının merkezi olmuştur. Şehir, Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Yahudiler uzun süre burada yaşamışlardır. 1420'lerde şehirde hem Rabbanî hem de Karay toplulukları bulunmuştur. Koca Kokos adlı ünlü bir Yahudi, Moskova grandükü III. Ivan (1462-1505) ve Kırım Hanı Mengli Giray (1466-1514) arasında diplomatik ara bulucu olarak görev yapmıştır. 16. yüzyılın son on yılında, Kırım Tatarcası yerli Rabbanî Yahudilerinin dili olmuş, İbranîce harfler ve Kırım Tatarcasıyla kendi dinî metinlerini yazmaya başlamışlardır. Bu yüzden 16. yüzyıl, Kırım Rabbanî Yahudilerini hem ayinleri hem de dilleri yönünden diğer bütün Rabbanî cemaatlerinden ayıran ve kendine özgü bir cemaat olarak biçimlendiren bir devirdir.

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Kırım Yahudi yaşamının ana merkezi, 1920-30'ların sonuna kadar 300 yıldan fazla bir süre boyunca Kırım Rabbanî Yahudilerinin asıl ikâmet yeri olacak olan Karasubazar'a (Belogorsk) taşınmıştır. Kırım, 1920'lerin sonunda Sovyetler Birliği'ne dâhil olmuştur. İç savaş ve 1921-1922 yıllarındaki şiddetli kıtlık sırasında birçok Kırımçak, Sovyetler Birliği'ni terk etmeye çalışmıştır. 1920'lerin başında Karasubazar'dan Kırım'ın daha büyük şehirlerine doğru göç olmuştur. 1926'da Simferopol (Akmescit), Kırımçakların ana merkezi olmuş ve topluluğun yüzde 25,5'i burada yoğunlaşmış; buna karşın, topluluğun sadece yüzde 16,3'ü Karasubazar'da yaşamaya devam etmiştir. 1920'lerin sonlarında ve 1930'ların başlarında, iki Kırımçak kolhozu kurulmuştur. Bunlardan Kırımçaklar, iletişim dili olarak yalnızca Rusçanın kullanıldığı, etnik açıdan karışık kolektiflerde çalışmak zorunda kalmış ve çoğu Kırım Tatarcasını bırakıp sadece Rusça konuşmaya başlamıştır: 1926'daki nüfus sayımında Kırımçakların yüzde 24,5'i ana dillerinin Rusça olduğunu beyan etmişlerdir. Böylece Stalinci Ruslaştırma politikaları başarılı olmuştur.

Nazilerin Kırım'ı işgalinde çok sayıda Kırımçak Yahudisi soykırımda can vermiştir. İlk ölenler Karasubazar'ın Kırımçakları olmuştur: 15 Kasım 1941'de şehrin dışına götürülmüş ve kurşuna dizilmişler, Simferopol'deki (Akmescit) Yahudiler ise 11-13 Aralık 1941'de kurşuna dizilmişlerdir. Kırımçak erkekleri Sovyet ordusunda, cephede iken, en az 5,500 Kırımçak kadını ve çocuğu katledilmiştir.

1948-1953 yılları arasındaki Sovyet antisemitizmi, Kırımçakların Yahudi olma damgasından kaçmaya çalışmalarına sebep olmuştur. 1950'lerin ortalarında, Yüksek Sovyet'ten ve İçişleri Bakanlığı'ndan, Yahudi değil de ayrı bir millet olarak kabul edilmelerini talep etmişlerdir. Bu istekleri kabul edilmiş ve etnik statüleri "Yahudi"den "Kırımçak"a değiştirilmiştir.

5. Dil

a. Kırımçak Dilinin Türk Dilleri Arasındaki Yeri

Kırımçak dili, bir Kıpçak Türk dili olan Kırım Tatarcasının Yahudi etnolektidir. Kırımçaklar tarafından konuşulan ve yazılan Kırımçakça, aslında Kırım Tatarcasının bir parçasıdır. Rus devrimine kadar Kırımçaklar en az iki dilli olmuşlardır: Kırımçak dilini konuşmuş ve yazmışlar, ancak dinî yaşamları ve yazılı iletişimlerinde genellikle İbraniceyi kullanmışlardır.

b. Kırımçak Diyalektolojisi

Kırım Tatarcasının Kırımçak etnolektine ait yazılı kaynaklar çeşitli alfabelerle yazılmıştır. İbrani alfabesi, 16. yüzyıldan itibaren Kırımçak yazı dili için yaygın bir şekilde kullanıldığından, İbrani harfleriyle yazılmış kaynaklar çok fazladır. Düzyazı ve şiir olarak yazılmış el yazmaları, şahsi notlar ve filolojik açıklamalar, biyografiler, Tevrat ve diğer dinî kitapların çevirileri bulunmaktadır. Tevratın yayımlanmış sekiz Kırımçakça çevirisi İbrani harfleriyle basılmıştır. İbrani alfabesini Kırımçak dilinin gereksinimlerine uyarlamak için harflere, fonetik değerlerini ayırıcı bazı işaretler eklenmiştir: *sin* harfinden bir noktalamayla ayırt edilen *şin* harfiyle sadece *ş* sesi yazılır; *sin* sadece özel isimlerde kullanılır. *sade* harfi yarı kapantılı *ç* sesini, kesme işaretli *vet* harfi sızıcı *v* sesini, kesme işaretli *pe* harfi *f* sesini, noktalı *gimel* harfi yarı kapantılı *c* sesini ve kesme işaretli *gimel* harfi hem titreşimli geniz sesi *ŋ*'yi, hem de sızıcı *γ* sesini gösterir.

Ünlü Kırımçak araştırmacı Isaak Kaya'nın (1887-1956) hazırladığı ders kitapları, 1930'larda SSCB'de Slav olmayan bütün diller için kullanılan Latin alfabesine dayanılarak yayımlanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Latin alfabesinin yerini Kiril alfabesi alır. Filonenko ve Reby gibi yazarların çalışmalarında, bazı işaretler eklenmiş Rus alfabesiyle yazılan Kırımçakça metinler bulunur.

Kırımçak dilinin dil bilimsel özelliklerinin birçoğu Kırım Tatarcasında da vardır: a) Kelimelerde (örneğin, *bet* ~ *yüz* "yüz", *ol-* ~ *bol-* "olmak", *qırmızı* ~ *qızıl* "kırmızı", *tuv-* ~ *toy-* "doğmak") ve gramerde (örneğin, *men yaratmışım dünyanı, kökni, yerni* "dünyayı, göğü ve yeri ben yarattım" cümlesinde *men* sözcüğü ve *+nl* eki Kıpçak, *yaratmışım* sözcüğü ise Oğuz unsuru) hem Oğuz, hem Kıpçak unsurların bulunuşu; b) Arapçadan (örneğin, *saat* "saat", *sabax/saba* "sabah", *şaat* "tanık") ve Farsçadan (örneğin, *şeer* "şehir", *dost* "arkadaş") alınan birçok ödünç kelimenin korunumu; c) Kırımçak dili de dâhil olmak üzere bütün Kıpçak dillerine özgü bir dil bilimsel olay olan, kelimelerin ikinci ve daha sonraki hecelerinde dudak uyumunun kaybı (örneğin, *yoqtır* "yoktur", *tulluqıñnıñ* "(senin) dulluğunun", *yurtsız* "yurtsuz", *yuriim* "yürüyorum", *otır-* "oturmak"; d) ilk hecedeki ünlü yitimleri (Örneğin, *ste-* < *iste-* "istemek", *br* < *bir* "bir", *bz* < *biz* "biz", *şit-* < *işit-* "işitmek", *srael/srel* "İsrail" gibi). Ayrıca, Kırımçak dilinin kendine özgü birtakım özellikleri de bulunmaktadır.

Kırımçakçada genel olarak geniş çapta bir dil birliği görülmektedir. Buna rağmen, bazı fonetik ve sözlüksel farklılıklar, yazı dilini konuşma dilinden ayırır.

Kırımçak yazı dili, I. Kaya'nın ders kitabında tanımlanan, Tevrat çevirilerinin ve diğer dinî metinlerin dilidir; başlıca özellikleri şunlardır: a) Dinî eserlerde İbraniceden ödünçlenmiş çok sayıda ifade ve sözcük mevcuttur. b) Yazımdaki damaksıl ses uyumu tam anlamıyla korunmuştur. (Örneğin, *kültelerde* "demetlerin arasında", *yuvuqlaş-* "yaklaşmak"). Genel olarak İbrani harfleriyle yazılmış Kırımçak metinlerinde, ince ünlülerin ünsüzleri damaksıllaştırdığı yönünde bir kanıt bulunmamaktadır. Kırım Tatarcası da dâhil

olmak üzere Türkçenin ses bilgisinin bir özelliği olan damaksıl uyum, Kırımçak yazı dilinde sadece son eklerdeki a ve e seslerinin değişmesi yoluyla görülür. Örneğin: *-a/-e* (yönelme hâli), *-da/-de* (bulunma hâli), *-dan/-den* (ayrılma hâli), *-lar/-ler* (çoğul eki), *-maq/-mek* (isim fiil), *-qan/-ken* (sıfat fiil), *-qay/-key* (istek kipi), *-sa/-se* (şart kipi) gibi. a sesi kalın ünlülerden sonra, e sesi ince ünlülerden sonra kullanılır (*aldılar* "aldılar", *keçmegeysin* "geçmeyesin"). Bunun yanı sıra, *qof* ve kesme işaretli *gimel* harfleri kalın ünlülerden sonra, *kaf* ve *gimel* harfleri ise sadece ince ünlülerden sonra kullanılır.

Kırımçak konuşma dili; masallar, şarkılar, yemek tarifleri, atasözleri gibi kaynaklarda ve 1818'de Çar'a yazılan bir mektupta kanıtlanmıştır. Kırımçak yazı dilinin aksine konuşma dilinin özellikleri şunlardır: a) İbraniceden alınmış ödünç kelimeler azdır ve b) damaksıl ünlü uyumu pek tutarlı değildir (örneğin *aglar* yerine *agler* "ağlar", *derler* yerine *derlar* "derler", *efendimiz* yerine *efendimiz/efendimiz* "efendimiz", *qoydı* yerine *qoydi* "koydu", *bildirmege* yerine *bildirmege* "bildirmek", *aramızda* yerine *aramızda* "aramızda", *eşekim* yerine *eşekim* "eşeğim", *yetmiş* yerine *yetmiş* "yetmiş", *kel'dik* yerine *kel'dik* "geldik". Ayrıca, Kırımçak metinleri, konuşma dilini çeşitli ağız özellikleriyle korumaktadır. Bu özellikler, yazarların ve konuşurların yaşadıkları bölgeye ve Kırım Tatarcasının iki (Samoyloviç'e göre, 1916) veya üç (Jankowski'ye göre, 1992) ağzının hangisinden etkilendiklerine bağlıdır: Örneğin, *aşaya/aşaha* "aşağıya", *bax-/baq-/bak-* "bakmak", *dürlü/türlü* "türlü", *gümüş/kümüş/kümüş* "gümüş", *gündüz/kündüz* "gündüz", *üç/öç* "üç", *maña/maya/maa* "bana" gibi. Tevrat çevirileri, bazen bir sayfada, hatta bitişik satırlarda farklı ağız özelliklerini bir arada gösterir.

c. Ses Bilgisi

Kırımçak yazı dili *a, ä/e, o, ö, u, ü, i, i* ünlülerini içeren sekiz ünlülü bir sisteme; konuşma dili ise Polinsky'ye göre "birkaç alofonla birlikte a, o, u, i, e ünlülerini içeren beş ünlülü bir sisteme" sahiptir. *i* ile *ı* ve bazen de *u* ile *ü* sesleri arasında konuşma dilinde nasıl bir fark olduğunu Maria Polinsky yazılarında göstermiştir.

Kırımçakça ve Kırım Tatarcası tarafından paylaşılan bir ortak özellik olarak, ön sesteki yüksek ünlü düşmesinin yanında, Kırımçakçada ön sesteki dudaksıl ünlü düşmesini de görebiliriz (örneğin *fax* < *ufağ* Tü. "ufak"). Türkçenin bildiğimiz kalın ünlü-ince ünlü karşıtlığı Kırımçak dilinde zayıflar: *ı, o, u* kalın ünlüleri *i, ö, ü* ünlülerinin yerine kullanılır (*ogret-* ~ *ögret-* "öğretmek", *bir* ~ *bir* "bir", *sız* ~ *siz* "siz", *kım* ~ *kim* "kim", *omır* ~ *ömür* "ömür", *yuz* ~ *yüz* "yüz").

Kırımçakçada *b, ç, d, f, g, γ, h, ğ, k, l, m, n, η, p, q, r, s, ş, t, v, x, y* ve *z* şeklinde 23 ünsüz harf olmakla birlikte; *k* ve *q*'nin yanı sıra, *g* ve *γ* de alofon çiftleri olarak kullanılır. Kırımçak konuşma dili, damaksıl ve damaksıl olmayan seslerin değişmesi vasıtasıyla çiftler oluşturan bazı ünsüzlere (*b, k, l*) sahiptir.

		dudaksıl	dişsil- dişyuvasıl	damaksıl	artdamaksıl	yutaksıl
PATLAMALILAR	-ünlü	p	t		k (k') /q	
	+ünlü	b (b')	d		g	
SIZICILAR	-ünlü	f	s	ş	x	h
	+ünlü	v	z		γ	
PATLAYICI SIZICILAR	-ünlü			ç		
	+ünlü			ğ		
TİTREŞİMLİLER	+genizsil	m	n		η	
	-genizsil		l (l') r	y		

Tablo 1. Kırımçak dili ünsüzlerinin çıkış yeri ve biçimi

Kırımçak, Kuman ve Ermeni-Kıpçak dillerinde ünsüzlerin çeşitli yerlerdeki kullanımı ile ilgili başlıca özellikler, bu diller arasındaki bağlantıya tanıklık etmektedir. Bunlar şunlardır: söz başı *b* sesi (örneğin *bar-* "varmak", *boyun* "boğaz, boyun", *bala* "çocuk", *balta* "balta", *baxalı* "pahalı" ile birlikte, *piçaq* "biçak", *pişir-* "pişirmek"); ünlüler arasında hem *b* hem *p* seslerinin olması (örneğin *yibār-* "göndermek", *yapıl-* "yapılmak"); ikinci ünsüz geniz sesi olduğunda, söz başında bazen *m* sesinin bulunuşu (örneğin *min-* "yükselmek" ve 1. tekil şahıs zamirinin durum biçimleri: *men, benim, meni, maņa* (*mağa/maa*), *mende, menden*. Bunların yanı sıra bazen de *ben, benim* biçimleri ortaya çıkar.

d. Şekil Bilgisi

Etnolektin biçim bilgisel yönleri, Kırım Tatarcasındaki gibi Oğuz ve Kıpçak özelliklerini bir arada gösterdiğinden ilgi çekicidir. "olmak" fiilinin *ol-* olması ilginçtir; *bol-* şekli sadece istisna olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Kırımçakça isim fiil ve sıfat fiil eki *-yan*, mastar eki *-mağa/-mege*, şimdiki zaman eki *-(a)y-*, birleşik geçmiş zaman eki *-ar edi'* dir.

Biz ilk olarak yapım eklerine, sonra çekim eklerine değineceğiz.¹ Kılıcı ad oluşturan *+çl* eki (örneğin *oraqçı* "orakçı" < *oraq* "orak", *şeraatçı* "yargıç" < *şeraat* "yargı"); küçültme ekiyle isim oluşturan *+çIK* eki (örneğin *tayarçiq* "küçük çanta" < *tayar* "çanta"); karşılıklı katılımı ifade eden *+dAş* eki (örneğin *yoldaş* "yoldaş"); soyut ad oluşturan *+llk* eki (örneğin *rahatlıq* "huzur, sakinlik", *qulluq* "ibadet", *tulluq* "dulluk", *usluluq* "bilgelik") isimlerden isim türeten son eklerdir. Elde tutma, ait olma veya kökeni ifade eden *+ll* eki (örneğin *küçlü* "güçlü", *bağlı* "bağlı", *adı eki oyullarının maxlon da kilyon efratlı-lar* "Efratlı iki oğlunun adı Mahlon ve Kilyon idi.") ve zaman ifade eden *+KI/+GI* ekiyle (örneğin *soñrayı* "sonraki" < *soñra* "sonra", *evelki* "önceki" < *evel* "önce") sıfat oluşturulur. *+(l)ncl* eki sıra sayıları oluşturur: *beşinci* "beşinci", *altınçı* "altıncı", *onuçu* "onuncu".

¹ I harfi *i / i / ü / u* değişimini, A harfi *a / e* değişimini, D harfi *d / t* değişimini, K harfi *k / q* değişimini, G harfi ise *q / γ* değişimini ifade eder.

-İş ve -mAsI ekleri fiillerden soyut adlar yapar. Örneğin *biliş* "tanıdık" < *bil-* "bilmek" ve *taşqa tutması taşniş* "taşlarla taşa tutma", *yandırması otniş* "ateşle yakma", *öldürmesi* "öldürme". -Im eki bir eylemin sonucunu ifade eder (örneğin *ölüm* "ölüm", *yarım* "orta").

+IA- eki isimlerden geçişli fiiller oluşturur. Örneğin, *ögütle-* "serzeniş etmek" < *ögüt* "serzeniş", *söyle-* "söylemek" < *söz* "söz".

Fiilden ettirgen fiil yapan yapım ekleri -dIr-, -GIz- ve -(I)t- şeklindedir: *öl-dür-me* "öldürme", *art-tır-mayaysın* "arttırmayasın", *işan-dır-dıñ meni* "beni inandırdın", *tol-dur-urlar* "doldururlar"; *tur-ğuz-maq uçun* "kaldırmak için" < *tur-* "kalk-, dur-", *otur-ğuz-du bekçilerini ol yollar üstüne* "o yollar üzerine bekçileri oturttu" < *otur-* "kalmak"; *ol aña-t-ır saña* "o sana anlatacak", *oved doyrur-t-tu yışaynı* "Obed Jesse'yi yarattı", *aci-t-ti meni* "o bana acı çektirdi".

-II- eki edilgen yapı oluşturur (örneğin *kesildiler yaşları* "ömürleri kısaldı", *olayım kömülgen* "gömülecek olayım", *pişirildi* "pişirildi", *qavurulıyan un* "kavrulmuş un". -(I)n- eki dönüşlü yapı oluşturur (örneğin *yuvunıyaysın* "kendini yıkayasın", *aruvlanmadı* "o saf olarak kabul edilmez", *sürtüngeysin baharlar* "güzel kokularla başını meshedesin". -ş- eki işteş yapar (-IAş- eki olarak *qudalaştılar yabancı xalqlar ilen* "yabancı insanlarla evlendiler" veya *istemedi yuvuqlaşmaya oña* "ona yaklaşmayı kabul etmedi" örneklerinde).

Ad çekiminde +IAr çoğul ekidir: *xatın-lar* "kadınlar", *begler* "valiler". İyelik ekleri +(I)m (1. tekil kişi: *qızım* "kızım", *arama da araña* "benim ve senin aranda", *qursaqım-da* "rahmimde", *suçum* "günahım"; +(I)ñ (2. tekil kişi: *qaravaşñ* "cariyen", *Taırñ* "Tanrın", *xalqñ* "senin halkın", *kelindeşñ* "senin baldızın"; +s(I) (3. tekil kişi ve izafet yapımında: *adı* "adı", *atası* "babası", *buyruyu* "buyruğu", *axşamında küñü pesax-niñ* "Pesah gününün arefesinde"; +(I)mIz (1. çoğul kişi: *qardaşımız* "akrabamız", *qaytmabiz xalqımızya da avoda-zara-mız-ya* "halkımıza ve putperestliğimize geri dönmeyeceğiz"); +(I)ñIz (2. çoğul kişi: *yardıñızda* "size yardım olarak", *erleriñiz* "kocalarınız"); +IArI (3. çoğul kişi: *oğulları* "oğulları", *kesildiler yaşları* "ömürleri kısaldı", *onuñ kızları* "onun kızları") şeklindedir.

Durum ekleri şunlardır: zaman, yer ve yön belirten bulunma eki +DA: *qursaqım-da* "rahmimde", *vaqtta* "zamanda", *rut yapıştı onda* "Ruth ona tutundu", *qoydu onu quçaqında* "onu koynuna koydu", *ol küñde* "o günde"; kaynak, neden veya bir yerden ayrılma ifade eden ve karşılaştırmalı yapılarda kullanılan +DAn eki: *aldı on kişiler qartlarından ol şeherniñ* "şehrin yaşlılarından on kişi aldı", *keldi beyt lexemden* "Beytullahim'den geldi", *layıqdır oña yululamaya artıqsı menden* "kurtarıcı olarak hareket etmek benden daha çok onun için uygundur"; alıcıyı veya dolaylı tümleci (amaç, hedef, yön, yer veya zamanı) ifade eden yönelme eki +GA/+KA: *vermege olarya ökmek* "onlara ekmek vermek", *almaya onu xatınya* "onu eş olarak almak", *varayim ol tüzge* "tarlaya gideyim", *vardır saña quvet* "sende kuvvet vardır", *zemanıya degin ki bilirsın* "bildiğin zamana degin", (3. kişi iyelik ekinden sonra +A olarak görülür: *qaynanasına* "kaynanasına", *gendilerine* "kendilerine"); +nI eki eylemin nesnesini veya hareketin amacını ifade eder: *öptü olarnı* "onları öptü", *aldı noomi ol balanı* "Naomi çocuğu aldı", *acitmegeysiz canımnı* "canımı acıtmayasınız", *köterdiler seslerini* "seslerini yükselttiler", *uzatqın qoluñnı* "elini uzat"; tamlayan eki +nIñ sahiplik belirtir ve izafet yapısının dizim öğelerini gösterir: *künlerinde david-niñ xanı yisrael-niñ* "İsrail kralı David'in zamanında".

-mA- eki eylem çekiminde olumsuzluğu ifade eder: *men qadır olmamdır yululamaya* "kurtarmam mümkün olmayacaktır", *istemediñiz* "istemediniz", *keçmegeysin bundan* "buradan geçmeyesin".

İlk olarak fiil çekim eklerinden bahsedeceğiz. İstek kipinin 1. tekil kişi eki *-AyIm*'dir: *varayım ol tüz-ge* "tarlaya gideyim", *çöpleyim boğday başlarda* "buğday başaklarından toplayayım", *añlatqın maña da bileyim* "anlat bana da bileyim". *olayım* sözcüğü eklenmiş *-GAN* sıfat-fiil ekiyle oluşan sözcük öbeği, gelecekte bir şeyler yapmak için kesin niyet ya da kibar ve acil davet bildirir: *ne ki saqlarlar xalqıñ olayım saqlayan men* "senin halkın neyi yerine getiriyorsa ben de yerine getireyim", *onda olayım kömülgen* "orada gömülü olayım". *-GIn* 2. tekil kişi emir ekine eklenir: *qayrılyñ, oturyñ bunda* "alışkanlıklarını bırak ve burada otur", *qaytqın* "geri dön", *vergin ol maramanı* "başörtüsünü getir", *varyñ qızım* "git kızım", *tutqın onda* "orada tut". 3. tekil kişi için *-sIn* kullanılır: *bulay arttırsın üstüme* "bana daha fazlasını yapsın", *olsun çöplegen* "bırak toplansın". 2. çoğul kişi için *-(I)ñlz*: *eytti oturuñuz bunda* "buraya oturunuz dedi", *varyñız xalqıñ-ya* "halkınıza gidiniz", *arlandırmeñiz onu* "onu utandırmayınız". 3. çoğul kişi için *-sInAr*: *olsunlar sizge erlerge* "size koca olsunlar", *bitirsınlar* "bitirsınlar".

Şart kipi eki *-sA*, 2. tekil kişide *-sAñ* şeklindedir ve soru zamirleriyle birlikte yaygın tipten cümleler oluşturur: *cümle nege ki varsañ varayım* "nereye gidersen, (ben de) geleyim", *cümle nege ki ölseñ öleyim* "nasıl ölürsen, (ben de) öleyim". Hayalî şartlar, analitik yöntemlerle ifade edilir; örneğin, 1. tekil kişi *-sAm edi(m)* eki vasıtasıyla: *evlensem edim bu gece erge* "bu gece biriyle evlenseydim", *eytsem edi eger men genç* "eğer ben genç olsaydım deseydim".

Geçmiş zaman bildirme kipi ekleri *-DI*m (1. tekil kişi, *kittim* "çıktım", *taptım* "buldum", *eyttim* "söyledim"); *-DIñ* (2. tekil kişi, *ol yaxşılıq ki ettiñ* "yaptığın iyilik", *taşladıñ xalqıñnı* "halkımı terkettin", *keldiñ* "geldin", *olduñ tüzde* "tarladaydın"); *-DI* (3. tekil kişi: *qaldı ol tul* "o dul kaldı", *öptü olarnı* "onları öptü"); *-DIK* (1. çoğul kişi, *sumarlandıq saqlamaya* "yerine getirme emrini aldık"); *-DIñlz* (2. çoğul kişi, *beslediñiz da köterdiñiz meni* "beni desteklediniz ve ayakta tuttunuz"); *-DIAr* (3. çoğul kişi, *yürüdüler* "yürüdüler", *köterdiler seslerini* "seslerini yükselttiler", *yıyladılar* "ağladılar", *eyttiler* "söylediler", *aldılar* "aldılar").

Diğer bildirme cümleleri parçacık zamirler ekler: 1. tekil kişide *men*, 1. çoğul kişide *biz*, 2. tekil kişide *sen* veya fiil biçimleriyle *sIn*, 2. çoğul kişide *siz*; fiil olmayan yüklemle örneğin *yululayıcı men* "ben bir kurtarıcıyım", *sadeket xatın-sen* "erdemli bir kadınsın", *borçlu-sın* "mecbursun" veya *kerek-sin sen* "sen gerekliisin", *şaatlarsız benim için* "siz bana şahitsiniz".

-(A)yIr eki şimdiki zamanı ifade eder: *suqlan-ayır-men yisrael olmaya* (1. tekil kişi) "Yahudi olmayı arzuluyorum"; *kördü xatın yatayır* (3. tekil kişi) "yerde yatan bir kadın gördü", *aşayanlar yemişlerini uslu olayırlar* "onun meyvelerini yiyenler bilge oluyorlar", *mülkü ol çölñiñ ... satayır noomi* "Naomi ... arsayı satıyor", *kördü ki küçeyir ol* "O (Naomi) onun (Ruth'un) kararlı olduğunu gördü", *belki siz toqtayırız çaq ki öserler* (2. çoğul şahıs) "onlar büyüyene kadar belki beklersiniz".

-(A)r/-Ir geniş ve gelecek zamanı ifade eder: *ne ki saqlar xalqıñ, olayım saqlayan men* "senin halkın neyi yerine getiriyorsa, ben (de) yerine getireyim", *öserler* "büyürler", *sen sussarsın ol suvya* "sen de suya susayacaksın", *otururmusız baylılar* "bağlı kalır mısınız?", *qaytırbız* "geri döneceğiz", *istermen saña rahatlıq* "senin için huzur isterim", *qutulursun* "kurtulacaksın", *ne için varırsız* "neden gitmek istiyorsunuz?". Bu biçimin olumsuzu düzensizdir: 1. tekil kişide *-mAm*, örneğin *taşlamamdır seni* "seni terketmeyeceğim"; 3. tekil kişide *-mAz*: *tınç olmaz-tır ol kişi* "adam huzurlu olmayacaktır"; 1. çoğul kişide *-mAbIz*: *qaytmabız* "geri dönmeyeceğiz". Biçime *-edi* eklendiğinde geçmişte tekrarlı veya sürekli olayları ifade eder: *evelden adetlenir edi yisraelde*

vaqтта ki alış veriş eterler edi da yulularlar edi" Geçmişte Yahudiler arasında ticaret yapıldığı ve bedel ödenip karşılığı alındığında, böyle bir adet vardı."

-GAy ekinde gelecek zamana gönderim vardır ve bu anlama bazen istek içeriği de gelir. Aşağıdaki örneklerin hepsi 2. kişidir: *tapqaysız rahatlıq* "huzur bulacaksınız", *suvuryaysız oña baylılardan* "demetlerin bazılarını onun için seçebilirsiniz", *keçmegeysin bundan* "buradan geçmeyesin", *varmayaysın boş qaynanana* "kaynanana eli boş dönmeyesin", *işitkeysin menden* "beni dinleyesin", *olmayaysız çağırğan maña noomi* "Bana Naomi demeyesiniz". Gelecek zaman eki -Ac(A)K kiplik amaçlar için de kullanılabilir: *xamurnı qoyacasın xolodilnikke* "hamuru buzdolabına koyacaksın".

Sıfat ve isim-fiil olarak -GAn biçimi kullanılır: *ölgen erleriñiz* "ölen kocalarınız", *yatqan vaqtında* "yattığı zamanda", *oturyanları ol şeherniñ* "şehrin ahali", *cümle qonyanları yer-niñ* "dünyada yaşayanların tümü". *ölgenlerinden soñra* "ölmelerinin ardından" öbeğinde -GAn biçimi isim-fiil işlevinde kullanılır. İsim-fiil ve sıfat-fiil eki -dly (örneğin *tuvduy-ları peres-niñ* "Peres'in soyundan gelenler" veya *yeri tuvduyuñniñ* "senin doğduğun yer") seyrektilir. -AcAK gelecek zaman sıfat-fiil ekidir: *olsun xaqqıñ tamam ol kelecek dünya-ya* "gelecek dünyada (ahirette) ödülün mükemmel olsun". -mAK mastar ve isim-fiil yapar. Örneğin, *vazgeçti soylemekten* "söylemekten vazgeçti", *yurumemek uçun* "yürümek için", *könül alınmaqlar* "gönül avutma", *imşandı eti ol qaltırmaqtan* "bedeni titremekten zayıfladı". Yönelme biçimi -mAGA mastar olarak da kullanılır: *aşamaya ökmek* "ekmek yemek", *sumarlandıq saqlamaya şabat-lar* "Bize Şabat günlerine uymak emredildi", *arttırmayaysın daa soylemege* "daha fazla konuşma", *içmege suv* "su içmek".

-GAnçA *degin* bir edat yönetimi içeren, kısıtlı zaman ifade eden ikincil bir zarf-fiildir: *bitkençe degin orağı ol arpalar-ni* "arpa hasadı bitinceye kadar". İyelik eki vasıtasıyla kişiye göre -GAn-In-çA *degin* vs. olarak biçim değiştirir: *bilinmegeysin kişi-ge bitirgeninçe degin aşamaya da içmege* "adam yemesini içmesini bitirene kadar kendini tanıtmak"; *yürüdüler ekileri kelgenlerinçe degin beyt lexemge* "ikisi Beytullahim'e gelinceye kadar yürüdü."

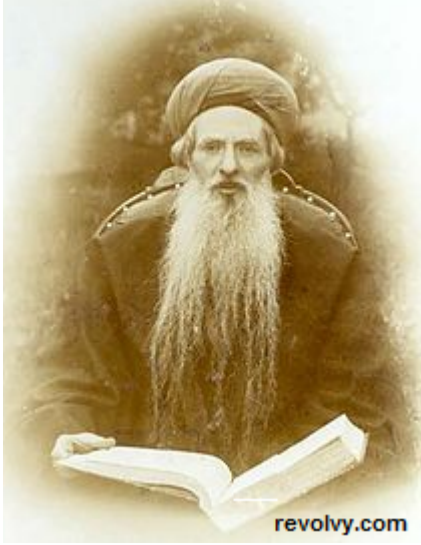
-Dlr, 1) özel vurgu veya 2) öncesindekilere veya sonrasındakilere zıtlık ifadesi amacıyla isimlere veya fiillere eklenen bir parçacıktır: *tinç olmaz-tır ol kişi* "o kişi gerçekten huzur bulamayacaktır", *yululayıcı men da em vardır başqa yululayıcı* "ben kurtarıcıyım ve başka bir kurtarıcı da vardır", *acı-dır maña artıq sizden* "o bana senden daha acıdır". *yemin ilen, taşlamamdır seni* "seni bırakmayacağıma yemin ederim" örneğinde 1. tekil kişi çekiminde fiil ile kullanılmıştır.

e. Söz Dizimi

Yaklaşık 100 yıl önce I. Kaya tarafından yazılmış ders kitapları, Türk söz dizimini mükemmel bir biçimde ortaya koyan bir Kırımçakça göstermektedir. Ama günümüz Kırımçak dilinin söz dizimi, hem konuşma, hem yazı dilinde Türkçe olmayan özellikler barındırmaktadır. Slav dillerinin etkisiyle, Kırımçak konuşma dilinde eylemin dizilimi çoğunlukla orta alandadır (örneğin *xamurnı qoyacasın xolodilnikke* "hamuru buzdolabına koyacaksın") [Polinsky, 1991]; *men yaratmışım dünyanı, kökni*, yerni "dünyayı, cenneti ve yeryüzünü ben yarattım") [Polinsky, 1992]. Tevrat tercümelelerinin diline gelince, Türkçe kelimeler vasıtasıyla İbranice söz dizimine uymaktadırlar.

f. Söz Varlığı

İbraniceden yapılan ödünçlemeler, Kırımçak etnolektini (Karayca gibi) diğer Türk dillerinden ayırt eden bir özelliktir. İbranice ödünçlemeler, Yahudi Arapçası, Yahudi İspanyolcası, Yahudi İtalyancası veya Yahudi Tacikçesi gibi diğer dillerin Yahudi diyalektlerinde de görülmektedir. Dinî edebiyatta İbraniceden *braxa* "bereket", *malax* "melek", *mizbeax* "mihrap", *neşama* "ruh" gibi birçok kelime ve ifade ödünçlemesi vardır. Ödünçlemeler yaşamın çeşitli yönlerini de kapsar, örneğin *äsär* "on", *xoxma+li* "hikmetli", *kavod* "saygı", *maarav* "batı", *çafon* "kuzey", *şena* "yıl", *xodeş* "ay", *raçon* "istek", *mişpaxa* "aile", *bohor* "ilk doğan erkek çocuk", *yam* "deniz". Kırımçakçanın tipik bir başka özelliği de (diğer Yahudi diyalektleri ve dilleri için de olduğu gibi) kod değiştirmedir. Bu İbranice kök ve Türkçe ek ile kelime

yapımıdır; örneğin *eynayatleri* "onların gözleri" < İbr. *çayin* "göz" + İbranice çoğul eki + Arapça dişil çoğul eki *-at* + Türkçe 3. çoğul şahıs iyelik eki; *moedi* "onun devri" < İbr. *mo'ed* "zaman" + 3. tekil şahıs iyelik eki. Tevrat çevirileri kelimesi kelimesine yapılmakta, İbranicenin söz dizimini kopyalayan yöntemler hem kelime sıralanışını hem de cümle yapısını etkilemektedir; örneğin *ol dänğizniñ suvlarında yerine suvlarında ol dänğizniñ* "denizin sularında", *adonayniñ qaheri yerine qaheri adonayniñ* "Tanrı'nın gazabı".

Kırımçakçada Arapça ve Farsça alıntılarının yanı sıra, Moğolcadan (*toqta-/toxta-* "durmak", *çiray* "yüz", *qudalaş-* "yabancı ile evlenmek", *maxta-* "övmek", *abra-* "kilitlemek") ve büyük ihtimalle Türkçe vasıtasıyla Yunancadan (örneğin *äfändi/efändi/efendi* "efendi", *paçavra* "mutfak bezi", *papadya* "papatya", *pekismet* "kurutulmuş ekmek kabuğu") gelen birtakım alıntılar da bulunmaktadır. Rusça ödünçlemeler çok fazladır. Rusçaya özgü kelimelerle birlikte (örneğin *yolka* "köknar", *rov* "hendek", *paraxod* "vapur"), Rusça yoluyla Kırım Tatarcasına ve Kırımçakçaya Rusça ses bilgisinin etkisini gösteren çok sayıda Batı Avrupa kelimesi de girmiştir (örneğin *ambulatoya* "ayakta tedavi kliniği", *diftirit* "difteri", *pamador* "domates", *proletariat* "işçi sınıfı", *protsent* "yüzdellik").

Kırımçak etnolekti eski Türk dilleri arasında Kuman diline yakındır: K. Grønbech'in yayımladığı Codex Cumanicus ve E. Tryjarsky'nin yayımladığı "Dictionnaire Armeno-Kyptchak" ile Kırımçak sözlüğü karşılaştırıldığında yaklaşık olarak %75 oranında aynı köktenlik görülmektedir. Bunlar üç gruba ayrılabilir: a) Diğer Kıpçak dilleriyle Kırımçak dilinde ortak olan birçok kelime (örneğin *bet* "yüz", *teren* "derin", *bay* "zengin", *qısrax* "kısırak", *sipir-* "süpürmek"); b) seyrek olan bazı kelimeler (örneğin *uskul'* "keten", *tüş* "gün ortası", *qarov* "ödül", *bitir-* "yerine getirmek", *qalaylı* "kalaylı"); c) belirsiz kökenli korunmuş eskicil kelimeler (örneğin *tekerançix* "lâyık, uygun"). Ayrıca, haftanın bazı günleri için Samoyloviç tarafından Kırımçakçada işaret edilen iki isim bulunmaktadır: Bir Farsça+Türkçe terim olan *ayne-kün*, *ayne-küni* "cuma" ve Kırımçak, Karaim ve Ermeni-Kıpçak dillerinin tümünde "kanun" anlamına gelen *tora* kelimesi.

Kırımçak dilinde birçok Kumanca kelimenin ve ses bilgisel özelliklerin korunumu ve Mişer Tatarcası ile Çuvaşçaya gösterdikleri benzerlikler, Kırımçakların, Mişerlerin ve Çuvaşların

atalarının beraberce geniş bir bölgede yaşadıklarına tanıklık etmektedir; ben, Alexander Samoyloviç'in bu ortak ulusun Hazar Kağanlığı olduğu düşüncesine katılıyorum.

6. Toplumdilbilimsel Görünüm

Türk dillerinin genel tasniflerinin birçoğunda Kırımçak dili bulunmamaktadır. Bilimsel alanda Kırımçak dili üzerine çok az sayıda dilbilimsel çözümleme bulunmaktadır. Kırım Tatarcasının bir etnolekti olan Yahudi Kırımçak dili ile ilgili malzemelere ait çalışmalar ve yayınlar, 100 yıldan daha uzun bir süre önce, Deinard'ın (1878) 20 Kırımçakça kelime yayımlamasıyla başlamıştır. Ünlü Türkolog Seraya Şapşal ilk kez, Kırımçakça ile Kırım Karaycası ve Kırım Tatarcası arasındaki farklılıkları tanımlamıştır (1916). 1923'te Samoyloviç, "Haftanın günleri için Türkçe adlar" adlı çalışmasını yayımlamıştır; bu araştırma çeşitli Türkçe malzemeler arasında Kırımçakça gün adlarını da kapsamaktadır. Bunları Samoyloviç'e veren araştırmacı Isaak Kaya, sonra birçok bilimsel makale ve ders kitaplarının yanı sıra folklor malzemeleri ve belgeler de yayımlamıştır. Hayim Hezekiah Medini'nin girişimleriyle yayımlanan İbraniceden Kırımçak etnolektine yapılmış sekiz ciltlik Tevrat çevirisini 1952'de Izhak Ben-Zvi listelemiştir. Victor Filonenko'nun "Krimchakskiye etjudy" adlı çalışması, geniş ve zengin dil bilimsel malzeme içermektedir. Maria S. Polinsky, Kırımçak dili ve Kırımçaklar üzerine yapılan çalışmalara önemli katkılarda bulunmuş, 1987-88'de Kırım'da derlediği dil malzemelerini, kısmen Velvl Chernin'le birlikte, yayımlamış, ilk kez 1926 yılında I. Kaya tarafından yayımlanan, bilinen en eski (1785) Kırımçak metnini de yeniden işlemiştir. 1996'da David Reby, Kırımçakça grameri, küçük bir sözlük ve I. Kaya'nın ders kitabından bazı metinler yayımlar. 1998 ve 2000 yıllarında Marcel Erdal ile Iala Ianbay, iki Kırımçak metnini yeniden düzenlemiştir (harf çevrimi, yazı çevrimi, giriş ve sözlükler): "Ruth Kitabı" (39 s.) ve "Mucizeler ve Harikalar" (58 s.). St. Petersburg Şarkiyat Enstitüsü bölümünde tutulan (ilk kez Lea Medvedeva'nın bir yazıda değindiği) altı Kırımçak el yazması üzerindeki araştırmalarım da 2000 yılında yayımlandı. V. Chernin, I. Kaja, Y. Keren, A. Khazanov, I. Kotler'un gibi bazı yazarlar, Kırımçakça kısa düzyazı ve şiir metinleri yayımlamışlardır.

7. Metinler

1. Ruth Kitabı'nın Targum Şeni başlangıç bölümü:

Da oldu šeraat etken künlerinde ol šeraatçılarnıñ. da oldu küçlü qıtlıq yerinde yisraelniñ. on küçlü qıtlıqlar buyruldular kökten olmaya dünyada. künden ki yaratıldı dünya, çaq ki kelir xan mašiax. ögütlemeye olar ilen qonyanlarını yerniñ: evelki qıtlıq künlerinde adamniñ, ikinci qıtlıq künlerinde lemexniñ, üçüncü qıtlıq künlerinde avrahamniñ. dördüncü qıtlıq künlerinde yısaqniñ.

Çeviri: Ve yargıçların yargıladığı günlerde İsrail topraklarında şiddetli bir kıtlık oldu. Dünyanın yaratılışından, Mesih'in insanlara serzenişte bulunmak için yeryüzüne geleceği süre içinde gökten dünyada on şiddetli kıtlığın olması emredildi. İlk kıtlık Adem'in günlerinde, ikinci kıtlık Lemex'in günlerinde, üçüncü kıtlık İbrahim'in günlerinde, dördüncü kıtlık İshak'ın günlerinde olmuştur.

2. Yemek Tarifi (Polinsky, 1991, s. 147):

Xamur basacasın, suvnen, tuznen. xamurnı yayacasın, faxçix faxçix togerekçik. içine et qoyacasın, soñ qapatacasız başççixın. olay suzme. uçine yay qoyacasın, togaysın, yaylaysın, sıcax olsun.

Çeviri: Su ve tuz ile hamuru yoğuracaksınız. Hamuru açarak yayacaksınız, ufak ufak hamur yuvarlağı yap. İçine (her bir yuvarlağına) et koy ve sonra etli hamurları kapat. Böylece suzme yapılmış olur. Üzerine eritilmiş yağ dök. Yağ sıcak olmalıdır.

Kaynaklar:

- Achkinazi, I. V. (2000). *Krymchaki: Istoriko-etnograficheski ocherk*. Simferopol.
- Chernin, V. (1983). 'O pojavlenii etnonima 'krymčak' i ponjatija 'krymčakskij jazyk'. I. I. Krupnik (ed.), *Geografija i kul'tura etnografičeskix grupp tatar v SSSR*, ss. 93-104.
- Deinard, Ephraim (1878). *Masso Krim*. Warsaw.
- Erdal, M. (2002). 'Relativisation in Krymchak'. Nurettin Demir&Turan, Fikret (ed.), *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*. Ankara, ss. 117-136.
- Filonenko, V. I. (1972). 'Krymčakskije etjudy'. *Rocznik Orientalistyczny* XXXV: 5-35.
- Ianbay, I. (2000). 'New data on the literature and culture of the Krimchaks', *Manuscripta Orientalia* 6/4: 4-13.
- Ianbay, I. (2001). 'Phonetic parallels of the Krimchak ethnolect of Crimean Tatar and the language of the Codex Cumanicus and of Other Turkic languages'. *Rocznik Orientalistyczny* LIV/2: 127-138.
- Ianbay, I. (2002). 'Marcel Perich's Poems'. *Rocznik Orientalistyczny* LV/2: 5-37.
- Ianbay, I. (2010). 'Affixes and Analytical Forms in the Krimchak Text of "The Book of Ruth"'. *Trans-Turkic Studies, Festschrift in Honour of Marcel Erdal. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*: 49, Istanbul, ss. 417-429.
- Ianbay, I. (2016). *Krimchak Dictionary*. Wiesbaden: Harrassowitz, xxx, 237 pp.
- Ianbay, I. and Erdal, M. (1998). 'The Krimchak translation of a targum šeni of the Book of Ruth'. *Mediterranean Language Review*, 10: 1-53.
- Kaya, I. S. (1918). 'Po povodu odnoj krymčakskoj rukopisi'. *Izvestija Tavričeskogo obščestva istorii, arxeologii i etnografii*, 1: 100-105.
- Kotler, I. B. (1985). 'Famili krimčakov kak istočnik ix etničeskoj istorii'. Krupnik, I. I. (ed.). *Malyje i dispersnyje etničeskije gruppy v Evropejskoj časti SSSR (geografija rasselenija i kul'turnyje traditsii)*, Moscow, Geograficheskoe obshchestvo, ss. 83-95.
- Kupovetsky, M. S. (1983). 'Dinamika chislennosti i rasselenija karaimov i krimchakov za poslednije dvesti let'. Krupnik, I. (ed.). *Geografija i kultura etnografičeskix grupp tatar v SSSR*. Moscow, Geograficheskoe obshchestvo, 76-94.
- Lowental, R. (1951). 'The extinction of the Krimchaks in World War II'. *The American Slavic and East European Review* 10: 130-136.
- Medvedeva, L. Ia. (1988). 'O kollektzii karaimskikh i krymchakskikh rukopisei v LO Instituta vostokovedenija AN SSSR'. *Sovetskaja tiurkologija* 6: 89-102.
- Polinskaja, M. & Chernin, V. (1988). 'Terminologija rodstva u krymchakov'. *Sovetskaja Turkologija* 3: 20-22.

Polinsky, M. S. (1991). 'The Krymchaks: History and texts'. *Ural-Altaysche Jahrbücher* 63: 123-154.

Polinsky, M. S. (1992). 'Crimean Tatar and Krymchak, classification and description'. *The Non-Slavic Languages of the USSR*. Chicago: 157-188.

Rebi, David I. (1996). *Krymchakskij Jazyk. Qırımçax tili*. Sevastopol', Nacional'no-kul'turnoje Obshchestvo "Krymchaxlar".

Reby, D., Achkinazi, B. M., Achkinazi, I. W. (1997). 'Krymchakskij jazyk'. *Jazyki Mira. Tjurkkiye Jazyki*. Bishkek, ss. 309-319.

Samoylovich, Alexander N. (1923). 'Nazvaniye dnei nedeli u tureckix narodov'. *Jafeticheskij sbornik*, II: 98-119.

Shapshal, Seraya M. (1916). 'Skazka na jazyke krymskix jevreev (krymčakov), zapisannaja v Karasubazare letom 1911 g.' *Zapiski vostočnogo otdelenija Imperatorskogo ruskogo arxeologičeskogo obščestva*. 23: IV-V.

Zand, M. (2008). 'Krymchaks.' Hundert, G.D. (ed.), *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Vol. I. New Haven G. London, ss. 948-951.